

Kauno rajono kalbinis variantiškumas – „Tarmyno“ modelio kūrimo pagrindas

Bakšienė, Rima

Kauno rajono kalbinis variantiškumas – „Tarmyno“ modelio kūrimo pagrindas

Respectus Philologicus, vol. 39, núm. 44, 2021

Vilniaus Universitetas, Lituania

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=694473930006>

DOI: <https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2020.39.44.78>

Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons Atribución 4.0 Internacional.

Kauno rajono kalbinis variantiškumas – „Tarmyno“ modelio kūrimo pagrindas

The Linguistic Variability of the Kaunas District: The Basis for the Development of the Tarmynas Model

Rima Bakšienė rima.baksiene@lki.lt

Institute of the Lithuanian Language, Lithuania

 <https://orcid.org/000-0002-6716-0776>

Respectus Philologicus, vol. 39, núm. 44, 2021

Vilniaus Universitetas, Lithuania

Recepción: 12 Enero 2020
Aprobación: 24 Enero 2021

DOI: <https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2020.39.44.78>

Redalyc: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=694473930006>

Summary: Straipsnyje analizuojamas Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenų bazės, arba Tarmyno, kalbinis pagrindas. Kuriant Tarmyno modelį, remtasi Kauno rajono, kaip svarbios bendrinės lietuvių kalbos raidai zonos, kalbiniu variantiškumu. Kauno rajono teritorija iki šiol dialektologų sistemiškai netirta, todėl tyrimas aktualus vertinant bendrinės kalbos ir vietinių variantų sąveiką, jo išvados reikšmingos prognostiniams lietuvių kalbos modeliams. Geolingvistikos metodais atlikta analizė atskleidė Kauno rajono horizontalųjį ir vertikalųjį variantiškumą. Remiantis tradicinių šnektų ypatybėmis ir jų sklaida naujuosiuose tarminiuose dariniuose, išskirti keturi kalbiniai arealai. Jų skiriamosiomis ypatybėmis laikytinas ilgųjų balsių trumpinimas nekirčiuotose galūnėse ir junginių *le*, *lė* kietinimas. Nustatyta ir vietinių lenkų kalbos šnektų įtaka dabartiniams kalbiniams variantams. Straipsnyje taip pat trumpai pateikiamos tarminių ypatybių eksplikacijos Tarmyne galimybės: garso įrašų transkripcijos ir Tarminių ypatybių vartojimo dažnio anketa.

Keywords: geolingvistika, lietuvių tarmės, vakarų aukštaičiai, Kauno rajonas, tarminių duomenų bazė.

Abstract: The article analyses the linguistic basis of the *Tarmynas*, the database Lithuanian local language variants. The development of the database model was based on the linguistic variability of the Kaunas district as an important zone for the development of Standard Lithuanian. Until now, the territory of the Kaunas district has not been systematically studied by dialectologists; therefore, the study is relevant in assessing the interaction between Standard language and local variants; the conclusions drawn are significant for prognostic models of the Lithuanian language. The analysis performed by the methods of geolinguistics research showed a significant horizontal and vertical variability of the Kaunas district. Based on the characteristics of the traditional dialects and their spread in the new dialectal structures, four linguistic areas of the Kaunas district were distinguished. Their main distinguishing features are the shortening of long vowels in unaccented inflexions and the hardening of the compounds *le* and *lė*. The influence of the local Polish dialects on the current linguistic variants was also identified. The possibilities of the explication of the dialectal phonetic features

Keywords: geolinguistics, Lithuanian dialects, Western Aukštaitian sub-dialect, Kaunas district, dialect database.

Įvadinės pastabos

XXI a. pradžioje lietuvių tarmėtyra transformuojasi iš statiškujų objektyviųjų metodų į dinamiškujų multimodaliosios dialektologijos tyrimų paradigmą (plačiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, 2014, p. 29–47; Aliūkaitė ir kt., 2017, p. 31–49; Mikulėnienė, 2020, p. 11–

33 ir kt.). Efektyviam naujojo tarmėtyros modelio taikymui reikalinga duomenų bazė, apimanti įvairialypius tarminius duomenis (garso įrašus, transkripcijas, anketas, nuotraukas, skenuotus vaizdus, žemėlapius ir pan.), leidžianti patogiai juos analizuoti bei kurti prognostinius tarmiškumo raidos modelius. Šiuo metu Lietuvių kalbos institute geografinių informacinių sistemų (GIS) platformos ArcGIS (žr. ArcGIS, ArcGIS Online) pagrindu kuriamas *Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenyno*, arba *Tarmyno*, modelis atitinka visus modernios duomenų bazės kriterijus.

Tradicinės lietuvių tarmės ir naujuosius tarminius darinius iš esmės diferencijuoja fonetikos ypatybės, todėl pradiniam *Tarmyno* modelio kūrimo etape pasirinkta sukurti jų rinkimo ir analizės įrankius, suteiksiančius galimybę suvaldyti įvairialypę kalbinę medžiagą ir objektyviai bei statistiškai patikimai ją įvertinti. Numatytos dvi fonetikos ypatybių eksplikacijos galimybės: 1) duomenų bazėje esančių garso įrašų iliustracija transkribuotais tekstais, užrašytais tarptautinės fonetinės abėcėlės (TFA) rašmenimis (žr. IPA 2020); 2) *Tarminių ypatybių vartojimo dažnių anketa* (TYVDA) surinkti duomenys.

Tarmyno modelio, ateityje planuojamo taikyti viso lietuvių kalbos ploto tyrimams, pagrindu pasirinktas Kauno rajono kalbinis variantiškumas. Šio straipsnio tikslas – geolingvistikos metodais išanalizuoti Kauno rajono vietinių kalbos variantų įvairovę ir ja remiantis pateikti fonetikos ypatybių eksplikaciją *Tarmyne*. Tiriamąją medžiagą sudarė garso įrašai iš dvylikos *Lietuvių kalbos atlaso* (LKA, 1977–1991) punktų, priklausančių Kauno rajono savivaldybei (žr. 1 pav.), surinkti 2018–2020 m., tiriant savivaldybės teritorijoje egzistuojančius kalbinius variantus¹. Iš viso perklausyta apytiksliai 70 val. garso įrašų, lyginta trijų kartų medžiaga: vyresniosios (daugiau negu 60 m.), vidurinės (31–59 m.) ir jaunesniosios (iki 30 m.)².

Nustatant tradicinių šnektų ypatybes, fragmentiškai remtasi ir Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyve saugomais įrašais, užfiksuotais XX a. viduryje ir antrojoje pusėje bei projekto „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ 2011–2014 m. įrašais³. Kauno rajono teritorija iki šiol dialektologų sistemiškai nebuvo tirta, fragmentinių duomenų galima rasti kapitaliniuose tarmėtyros veikaluose, tarmių chrestomatijose, mokslo šaltiniuose ir kt. Tyrimas aktualizuoja Kauno rajono teritorijos, kaip svarbios bendrinės lietuvių kalbos raidai zonos, reikšmę įvertinant bendrinės kalbos ir vietinių variantų sąveiką, jo metu nustatytos tendencijos reikšmingos prognostiniams lietuvių kalbos kaitos modeliams.

XXI a. pradžioje Kauno rajono tarminė padėtis dialektologų išsamiai ištirta 2011–2014 m. vykdant tarminių punktų tinklo optimizaciją. Projekto tikslas buvo geolingvistiškai ištirti visus 735 Lietuvoje ir 15 užsienyje esančius LKA punktus, įvertinti jų tarminį gyvybingumą, surinkti tarminių duomenų. Kauno rajono teritorija apima dvyliką LKA punktų: Čekiškę (LKA469), Vilkiją (LKA495), Vareikonius (LKA470), Muniškius (LKA496), Vandžiogalą (LKA471), Karmėlavą (LKA517),

Za- pyškį (LKA515), Kaniūkų (LKA516), Poderiškių (LKA533), Armališkes (LKA534), Garliavą (LKA552), Margininkus (LKA553) (žr. 1 pav.). Įvertinus kalbinę situaciją, infrastruktūrines punktų sąlygas ir kt. veiksnius (plačiau žr. Meiliūnaitė, Mikulėnienė, 2014, p. 124–128), dauguma Kauno rajono punktų įvertinti kaip gyvybingi, tik du – Vareikonų ir Armališkių – kaip negyvybingi. Vareikonų punktą pasiūlyta perkelti į Babtus, o Armališkių punktą tyrėjų įvardytas tiesiog kaip nykstantis, be galimybės perkelti į kitą vietovę (Meiliūnaitė, 2014, IV žemėl. ir komentaras).

Pagal dabartinę lietuvių tarmių klasifikaciją dauguma Kauno rajono LKA punktų priklauso vakarų aukštaičiams kauniškiams (VAK), tik Vandžiogalos punktas bei dalis Vareikonų punkto apylinkių – vakarų aukštaičiams šiauliškiams (VAS) (žr. 1 pav.). Vakarų aukštaičiai kauniškiai, kaip ir visi aukštaičiai, taria nepakitusius *ie, uo* – [1#du#na]⁴ ~ *dúona*, [1#p#i#nas] ~ *pĀenas*; kaip vakarų aukštaičiai, taria *q*, *ę* ir *an, am, en, em* – [2##a#s#i.] ~ *žĀsj*, [2#t###s##] ~ *tĀsia*, [2#r#ŋ#k##] ~ *rañkq*, [2#k#m#pas] ~ *kaĀpas*, [2#k##n#####] ~ *keñčia*, [2#t##m##p##] ~ *teĀpia*; patarmės skiriamosios ypatybės – diferencijuoja ilguosius ir trumpuosius balsius visose žodžio pozicijose ir neatitraukia kirčio (plačiau žr. Zinkevičius, 1994, p. 29–31; LKTCh, 2004, p. 39–44; VAKKKA, 2005). Vakarų aukštaičių šiauliškių skiriamosiomis ypatybėmis laikomas nekirčiuotų ilgųjų balsių trumpinimas ir kirčio atitraukimas (žr. Zinkevičius,

1994, p. 36–39; LKTCh, 2004, p. 39–44; Kazlauskaitė, 2005, p. 9–27; VAS 2007; Geržotaitė, 2012, p. 156–174).

1 pav

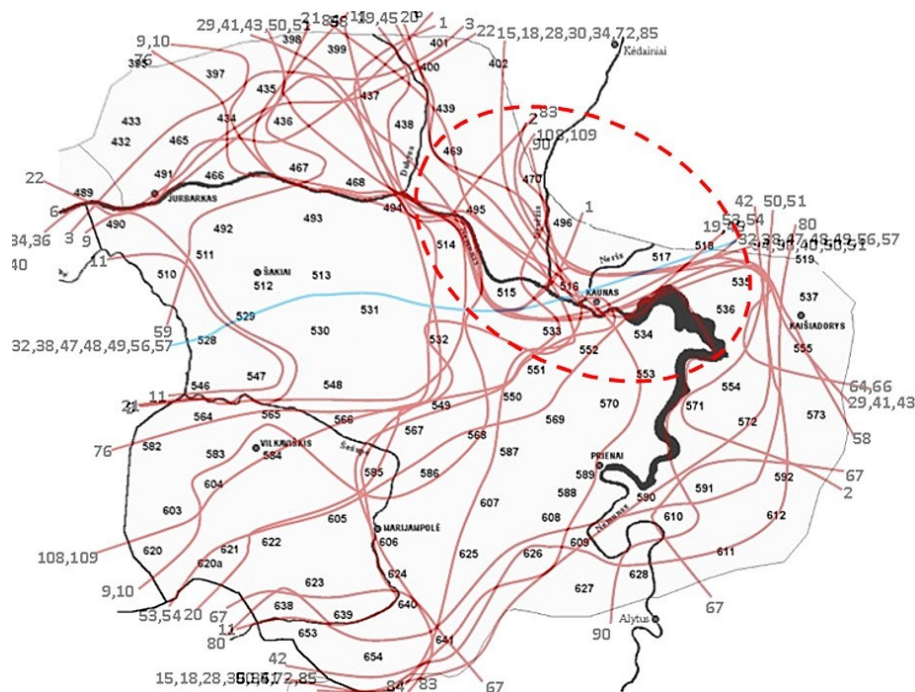
Kauno rajonui priklausantys LKA punktai ir jų tarminis pasiskirstymas. Adaptuota pagal šaltinį: KRS.lt

LKA (1982) duomenimis, kauniškių plotas labai nevientisas, gausiai išraižytas izofonijų. Storiausias jų pluoštas eina kaip tik Kauno rajono teritorija (žr. 2 pav.). Todėl tiriamajame plote *a priori* tikėtinas horizontalusis variantiškumas (dėl termino žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, 2014, p. 38–41), nulemtas tradicinių vietinių šnektų.

Norint sistemiškiau išanalizuoti nevienalytį plotą, jis dalytinas į smulkesnius arealus. Atsižvelgiant į reikšmingumą kauniškių ir kitų patarnių atžvilgiu, pasirinktos dvi izofonės, kertančios Kauno rajono teritoriją.

Pirmoji reikšminga izofonė – nekirčiuotų galūnių balsių trumpinimo linija (LKA, 1982, žemėl. 32, 38, 47, 48, 49, 56, 57), beveik horizontaliai dalijanti perpus visą kauniškių patarmę. Tai iš Mažosios Lietuvos ateinanti riba, skyrusi baltsermėgius ir striukių, svarbi visam lietuvių kalbos plotui. Žemiau linijos lokalizuojasi pietinės šnektos, nekirčiuotose galūnėse išlaikančios trumpųjų ir ilgųjų balsių opoziciją (pvz.: [1 #kru#mu] ~ krĆmu ≠ [1#kru#mu#] ~ krĆmų, [1#sa##1##] ~ sĆule ≠ [1#sa##1###] ~ sĆulė); o aukščiau linijos esančiose šnektose ši opozicija neutralizuojama, tariami trumpieji balsiai. Iš šiaurės plitusi nekirčiuotų galūnių balsių trumpinimo banga laikoma viena iš svarbiausių ypatybių, lėmusių lietuvių tarmių vokalizmo, akcentuacijos ir net morfologijos

sistemų susiformavimą. Izofonė horizontaliai kerta ir Kauno rajoną, atribodama pietinę ir šiaurinę jo dalis (žr. 3 pav.).

2 pav

Tarminių ypatybių izofonės vakarų aukštaičių kauniškių plote. Adaptuota pagal šaltinį: LKA, 1982⁵

Antroji ne mažiau svarbi izofonė – junginių *le*, *lė* kietinimo riba (LKA, 1982, žemėl. 15, 18, 28, 30, 34, 72, 85). Linija atskiria rytines šnektas, tariančias šiuos junginius kietai (pvz.: [ɬl̥a#das] ~ *lėdas*, [2ɬl̥#kt] ~ *lėkti*), nuo vakarinės dalies, kuriai kietinimas nebūdingas (žr. 3 pav.). Junginių *le*, *lė* kietinimas turėjo įtakos daugelio rytinių lietuvių šnektų vokalizmo ir morfologijos raidos procesams.

Izofonės Kauno rajono teritoriją padalija į keturis arealus (žr. 3 pav.): šiaurvakarinį (Čekiškės–Vilkijos⁶), šiaur rytinį (Babtų–Vandžiogalos), pietrytinį (Piliuonos–Samylų) ir pietvakarinį (Garliavos–Ringaudų). Skiriamieji jų požymiai pateikti 1 lentelėje.

3 pav

Tradiciniai tarminiai arealai Kauno rajone. Adaptuota pagal šaltinius: KRS.lt; LKA, 1982

1 lentelė

Kauno rajono arealų skiriamieji požymiai

Ypatybė Arealas	Nekirčiuotų galūnių balsių trumpinimas	Junginių le, lė kietinimas
Garliavos- Ringaudų	-	-
Piliuonos- Samylų	-	+
Čekiškės- Vilkijos	+	-
Babtų- Vandžiogalos	+	+

Sudaryta straipsnio autorės.

Toliau arealų kalbinė situacija aptartina išsamiau, siejant tradicinių šnektų ypatybes ir naujų tarminių darinių formavimąsi.

1.1 Garliavos–Ringaudų arealas

Plotas priklauso VAK pietvakarinei daliai, Antano Salio tarmių klasifikacijos vakariečiams pietiečiams (žr. Salys, 1992, p. 102), kur tradiciškai nekirčiuotų galūnių balsiai nėra trumpinami, o junginiai le, lė – nekietinami (žr. 3 pav., 1 lent.).

LKA žemėlapiuose fiksuotas arealo nevientisumas, jį kerta kelių izofonijų pluoštas (žr. 2 pav.). Tradicines vietines šnektas ryškiausiai charakterizuoja šios ypatybės: balsio a tarimas žodžio pradžioje, pvz.: [#a###ras] ~ ežeras, [2####t] ~ eĀti (LKA, 1982, žemėl. 9, 10); tvirtapradžių dvigarsių il, ir, in, im, ul, ur, un, um pirmųjų dėmenų

ilginimas, pvz.: [l#p#i#rmas] ~ pārmās, [l#ku#lt] ~ kùlti (LKA, 1982, žemėl. 20); atvirojo balsio æ tarimas prieš priešakinį vokalizmą ir minkštąjį priebalsį, pvz.: [###æ#m#e#] ~ žēmė, [k#æ#l#s] ~ kēlias (LKA, 1982, žemėl.11); priebalsio j pridėjimas prieš balsius i, è, pvz.: [l#ji#lgas] ~ Ałgas, [l#je#da] ~ 'Ada (LKA, 1982, žemėl. 83, 84); veiksmazo- džių tariamosios nuosakos trečiojo asmens formų kirčiavimas su metatonija, pvz.: [g#i#2#v##n#tu#] ~ gyvėntų, [s#2#l###ktu#] ~ suláuktų (LKA, 1982, žemėl. 109).

Garso įrašų analizė atskleidė, kad arealui priklausančiose seniūnijose šiuo metu daugiausia kalbama bendrine kalba. Ją vartojo vidurinės ir jaunesniosios kartos pa- teikėjai. Dauguma iš kalbintų žmonių teigė, kad jų gyvenamųjų vietų kalba nesiskiria nuo Kauno miesto, tarmiškai šiose apylinkėse nekalbama. Duomenys sutampa ir su ankstesniais kalbinės savimonės tyrimais (plg. Geržotaitė, 2019; Kalbų žemėlapis, 2013). Klausantis įrašų, tradicinių šnektų ypatybių beveik neužfiksuota. Kaip ryš- kiausios bendrinės kalbos zonos, areale minėtinos arčiausiai Kauno miesto esančios Ringaudų, Akademijos, Garliavos seniūnijos. Iš esmės tik bendrinės kalbos varto- sena būdinga ir Alšėnų seniūnijai, kuriai ypač būdinga sparti ekonominė plėtra ir akademinis gyvenimas (minėtina akademinė gyvenvietė Mastaičiai, kuriuose įkurta pagrindinė Lietuvos policijos mokyklos mokymo bazė; miestišku „charakteriu“ išsiskiriantys Jonučiai ir kt.).

Ryškiau skiriasi vyresniosios kartos pateikėjų kalba. Senieji gyventojai dabartiniu metu tradicinių vietinių šnektų sistemingai jau nevartoja, tačiau jų atspindžių esama. Pirmiausia minėtinas VAK pietinėms šnektoms būdingas ilgųjų balsių įtemptumas, kokybinis ryškumas. Tai reikšmingas bruožas, diferencijuojantis ir naujuosius tarmi- nius darinius. Ypatybės patys pateikėjai nepastebi, todėl jos nevengia, visuotinai var- toja. Vadinamosios tretinės, arba blankiosios, ypatybės ypač reikšmingos dinamiškai dialektologijai, vertinant ir charakterizuojant tarmių kaitos procesus (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, 2014, p. 46–47). Be to, vyresniosios kartos pateikėjų tekstuose girdimi palyginti ilgi (visai nesutrumpėję arba pusilgiai) nekirčiuotų galūnių balsiai. Tai irgi tiesiogiai iš pietinių VAK šnektų perimta ypatybė. Tik Ringaudų seniūnijoje, esančioje arčiau galūnių trumpinimo ribos, išgirsta ir visiško balsių trumpėjimo atvejų, pvz.: [ʃman##] ~ māno, [2#v###k##] ~ vaāko. Vyresnieji pateikėjai dažnai tarė atvirąjį balsį æ įvairiose žodžio pozicijose, pasitaikė ir balsio a vartosenos žodžio pradžioje pavyzdžių ([##2#l#e#] ~ eilā, [a#gl#e#] ~ ēglė), dažniau numesdavo nereikšmingus trumpesniųjų žodžių paskutinius priebalsius ([l#da#] ~ dār, [da#ba] ~ dabað), vartojo prielinksni [2#no#] ~ nuō ir kt. Kaip tarmiškesnės zonos, areale minėtinos pietinės vietovės – Rokų ir Garliavos apylinkių seniūnijos.

Kalbine padėtimi išsiskiria Ežerėlio ir Linksmakalnio seniūnijos. Jų specifiką lėmė gyvenamųjų vietovių formavimosi ypatumai – abi seniūnijos palyginti jau- nos, jose dominuoja gyventojai, atsikėlę iš įvairių Lietuvos (ir ne tik) vietų ⁷. Nors ir gyvenantys Kauno rajone ilgą laiką (dauguma trūkstant darbo jėgos atvažiavę po Antrojo pasaulinio karo), pateikėjai išlaikę nemažai savo gimtųjų šnektų bruožų.

Pavyzdžiui, Ežerėlyje kalbinta moteris, kilusi nuo Kupiškio, nors aktyviai ir nevartoja savo gimtosios kupiškėnų patarmės, vis tiek taria visai kitokios kokybės (atviresnius ir mažiau įtemptus) balsius negu vakarų aukštaičių, vartoja minkštuosius priebalsius žodžio gale, nukritus priešakinės eilės balsiams ([2#g#l##t#] ~ gučti, [2####t#] ~ eĀti) ir kt. Kita Ežerėlio gyventoja, kilusi nuo Jankų (Kazlų Rūdos sav.), beveik idealiai išlai- kiusi savo gimtąją zanavykų šnektą – jos kalba net tarmiškesnė nei dabartinių Jankų apylinkių gyventojų. Tokią situaciją galėjo lemti tai, kad gyvenant daugiatarmėje aplinkoje nebuvo vienos dominuojančios tarmės – prestižinio kalbos varianto, į kurį būtų stengtasi lygiuotis. Vidurinės ir jaunesniosios kartų atstovai taip pat teigė visose kalbinėse situacijose bendraujantys bendrine kalba. Tačiau joje pastebimas ryškesnis tarmiškumas negu kitose seniūnijose, nes iš tėvų paveldėta nemažai gimtosios šnek- tos (o dažnai ir kelių šnektų) ypatybių. Ežerėlio ir Linksmakalnio seniūnijų kalba vertintina kaip netarminė atsikėlusųjų gyventojų kalba.

1.2 Piliuonos–Samylų arealas

Tai pietrytinė Kauno rajono dalis, išsidėsčiusi greta Kauno marių. Dirbtinio vandens telkinio sukūrimas XX a. viduryje paskatino regiono ekonominę ir soci- alinę plėtrą, tačiau turėjo itin skaudžių pasekmių senųjų gyvenviečių likimui, dėl priverstinės migracijos keitėsi ir vietiniai tarminiai variantai bei gyventojų kalbinės savimonės modeliai.

Plotas priskiriamas VAK rytinei daliai. Tai A. Salio klasifikacijos vidurio aukš- taičiai, vadinamasis priedzūkis. Būdingiausioji ypatybė – junginių le, lė kietinimas. Balsių trumpinimas arealui nėra būdingas (žr. 3 pav., 1 lent.). Pagal LKA 1982 duo- menis, šios apylinkės gana vientisos (žr. 2 pav.). Išskyrus junginių le, lė kietinimą, tradicinėms šnektoms būdingos iš esmės tos pačios svarbiausios ypatybės, kaip ir greta esančiam Garliavos–Ringaudų arealui (žr. 1.1 skirsnį).

Ekspedicijų metu panaši kalbinė situacija užfiksuota abiejose lankytose seniūni- jose, patvirtintas ploto vientisumas. Tačiau nustatyta vertikalojo kalbinio varian- tiškumo (dėl termino žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, 2014, p. 38–41) apraiškų: aiškiai skiriasi vyresniosios kartos ir jaunesniųjų pateikėjų vartojami kalbiniai variantai.

Dauguma vyriausiosios kartos pateikėjų yra išlaikę savo gimtųjų šnektų požymius. Labiausiai pastebimi pietinei VAK daliai būdingi kokybiškai įtempti ilgieji balsiai o, ė. Nekirčiuotose galūnėse beveik sistemingai išlaikoma ilgųjų balsių kiekybė, jie visada ištariami bent pusilgiai, pvz.: [1#ka#r# v #e#s] ~ kárvės, [pa#r###o#] ~ parąšo, [2 # v ###ka#] ~ vaĀką ir kt. Vartojamos ir kitos tradicinės vietinių šnektų fonetikos ypatybės, pvz.: [#a#k##2#t#e#] ~ eketĀ, [2####t] ~ eĀti, [#g#æ#l###i#s] ~ gēležys; užfiksuota ir būdingų mor- fologijos bruožų, pavyzdžiui, savitos mažybinės priesagos – sienākė, ravūkai ir kt.

Formuojant Kauno marias, į Samylų–Piliuonos apylinkes gyventojų buvo atkelta iš įvairių vietų. Todėl vyriausiųjų pateikėjų kalboje pasitaiko ir ypatybių, kurios būdingos tolimesniems gyvenamiesiems punkтам,

dabar atsidūrusiems jau dešinėje Kauno marių pusėje, – Rumšiškėms (LKA536), Kruoniui (LKA554), Darsūniškiui (LKA571) ir kt. Klausant įrašų, retkarčiais pasitaikė išgirsti susiaurėjusių galūnės balsio ę atvejų, pvz.: [ɑt v a###æ#v#i#] ~ atvažiavę, [#b#v#i#] ~ bŭvę; vartojamas minkštasis priebalsis t veiksmazodžio bendratyse, nukritus priešakiniam balsiui i, pvz.: [2####t#]

~ eĀti, [v a1###u#t#] ~ važiuoti; kartais pasakomas kiek pailgintas balsis a įvardžiuose [#ma#no#] ~ mào, [#ta#v o#] ~ tàvo, [#sa#v o#] ~ sàvo ir kt.

Jaunesniųjų pateikėjų vartojamas kalbos variantas iš esmės vertintinas kaip ben- drinė kalba, nors neryškus tarminis atspalvis irgi juntamas. Labiausiai pastebimas bruožas yra ilgųjų balsių įtempimas ir kokybė, kartais pasitaiko savitų morfologijos vienetų (pavyzdžiui, kaimo pavadinimas Mārginykai su pusilgiu priesagos balsiu).

Atsižvelgiant į dvisluoksnį kalbinio varianto modelį, Piliuonos–Samylų arealo kalba vertinama kaip bendrinė-tarminė.

1.3 Čekiškės–Vilkijos arealas

Plotas priklauso VAK šiaurinei daliai, A. Salio klasifikacijos veliuoniečiams (žr. Salys, 1992, p. 326–327). Dauguma arealo seniūnijų išsidėsčiusios dešiniajame Ne- muno krante, kairiajame – tik Zapyškio ir Kačerginės apylinkės. Ryškiausia ypaty- bė – nekirčiuotų galūnių ilgųjų balsių trumpinimas, o junginiai le, lė čia nekietinami (žr. 3 pav., 1 lent.).

Arealas nevientisas, išraižytas izofonijų (žr. 2 pav.). Jam svarbesni šiaurinio lietuvių kalbos ploto bruožai. Čia trumpinami ne tik atvirųjų, bet ir uždaryjū galūnių, prieš- kirtinių skiemenų ilgieji balsiai, pvz.: [1 #ka#r# v ###s] ~ kàrvės, [t##2#k###s] ~ tokiōs (LKA, 1982, žemėl. 29, 36, 41, 45); taip pat vienbalsinami prieškirtiniai kamieno dvibalsiai ie, uo, pvz.: [####n#æ#l##s] ~ šienēlis, [p###du#k#s] ~ puodūkas (LKA, 1982, žemėl. 64, 66). Čekiškės apylinkėms būdingas kamieno trumpųjų balsių i, u ilginimas, pvz., [#m#i##k#s] ~ mąškas, [br## #l#u#k#s] ~ broliūkas (LKA, 1982, žemėl. 19). Kitos ypatybės tos pačios, kaip ir anksčiau aprašytame Garliavos–Ringaudų areale (žr. 1.1 skirsnį). Ekspedicijų metu patvirtintas arealo horizontalusis kalbinis variantiškumas.

Arčiau Kauno miesto esančiose, labiau urbanizuotose, didesnę gyventojų migraciją patyrusiose seniūnijose dominuoja bendrinės kalbos variantas, jame senųjų vietinių šnektų tarminių požymių iš esmės jau nebelikę. Šiam plotui priskirtinos Kačerginės, Kulautuvos, Raudondvario ir Vilkijos seniūnijos.

Kitokia padėtis užfiksuota Zapyškio, Čekiškės, Vilkijos apylinkių, Batniavos seniūnijose. Jos yra kaimiškesnės, mažiau urbanizuotos, išlaikiusios daugiau sėklių gyventojų. Vyresniosios kartos pateikėjų kalba čia vertintina kaip tradicinio tarminio varianto tąsa. Joje beveik sistemingai vartojama dauguma aukščiau išvardytų ypaty- bių, ryškiausiai juntamas nekirčiuotų balsių trumpinimas įvairiose žodžio pozicijo- se, pvz.: [#d##d##l###] ~ dādelė, [####s##] ~ vāso, [t#####æ#l###] ~

tėvėlio, [###æ#m###s] ~ žėmės ir kt. Senosios vietinės šnektos tarminės fonetikos sluoksniš gana aiškiai girdimas ir vidurinės kartos pateikėjų kalboje, todėl šių seniūnijų kalba įvertinta kaip tarminė.

Arealo kalbinį kraštovaizdį papildė ir daugiakalbiškumo aspektas. Vilkijos apy- linkių seniūnijai priklausančiuose Krūvandų ir Daugeliškio kaimuose iki XX a. pirmosios pusės buvo kalbama lenkiškai. Kalbinti žmonės šias vietas įvardijo kaip buvusias gausiai gyvenamas ir itin lenkiškas. Tai rodo ir Krūvandų kapinių įrašai paminklinėse lentose. Pastaruoju metu kaimuose gyvena vos po kelis gyventojus, tačiau tarp jų dar nemažai esama ir dvikalbių. Kaip tik šiose apylinkėse prasideda Kauno–Jonavos ruožas, kuriame tradiciškai vartotas vietinis lenkų kalbos variantas (plačiau žr. Rutkovska, 2014, p. 217–225; 2016, p. 2–4; Mikulėnienė 2016; 2018, p. 11–25; vietinių kalbų žemėlapi žr. Lenkutarmes.lt).

1.4 Babtų–Vandžiogalos arealas

Tai didžiausia ir kalbiniu atžvilgiu sudėtingiausia Kauno rajono dalis. Užliedžių, Domeikavos, Karmėlavos ir Neveronių seniūnijos dar patenka į VAK patarmę, o Babtų seniūnijos rytinė pusė, Vandžiogalos seniūnija ir Lapių seniūnijos šiaurinė pusė jau priklauso VAS teritorijai.

Arealas ne kartą analizuotas atliekant Lietuvos daugiakalbystės tyrimus. Tai yra minėtasis vidurio Lietuvos Kauno–Jonavos ruožas, kuriame tradiciškai vartotas vietinės lenkų kalbos variantas (plačiau žr. Karaš, 2002; Rutkovska, 2014; 2016; Mikulėnienė, 2016; 2018; žemėlapius žr. Lenkutarmes.lt).

Tradicinėms lietuvių šnektoms būdingos abidvi Kauno rajoną diferencijuojančios ypatybės: nekirčiuotų galūnių ir kamieno skiemenų ilgieji balsiai čia visiškai sutrumpinami, o junginiai le, lė – kietinami (žr. 3 pav., 1 lent.). Kitos ypatybės labai panašios kaip gretimame Čekiškės–Vilkijos areale (žr. 1.3 skirsnį.). Tradicinės šnektos labai skiriasi nuo pietinės Kauno rajono pusės balsių įtempimu ir kokybe – šiauliškių plote ir paribyje su jais esančiose kauniškių apylinkėse tariami daug atviresni ir mažesnio įtempimo balsiai. Tai bruožas, sukuriantis panašesnę į rytų aukštaičių kalbėseną.

Ekspedicijose surinkta medžiaga atskleidė pakitusią kalbinę situaciją. Ryškių VAS ypatybių beveik neužfiksuota, išskyrus minėtą balsių trumpinimą ir kitokią, negu pietinėje rajono dalyje, balsių kokybę. Kiek ryškiau tarminis vietinio kalbos varianto atspalvis pastebimas Neveronių ir Babtų apylinkėse (plg. Geržotaitė, 2017, p. 1290–1299).

Daugumos pateikėjų kalba vertintina kaip netarminė, užfiksuotas didelis jos vari- antiškumas. Domeikavos seniūnijoje netarminės kalbos pagrindas ypač fragmentuo- tas, juntamas iš įvairių Lietuvos vietų atsikėlusių (kartais ir sugrįžusių po tremties) gyventojų šnektų substratas. Pavyzdžiui, iš pietų aukštaičių ploto (Alytaus apylinkių) atvažiavusių pateikėjų, gyvenančių Domeikavoje daugiau negu 30 metų, išsilavinusių, dirbančių kultūrinį darbą, kalboje vis tiek aiškiai girdimas balsių o, e atvirumas ([at1#r##d##] ~ atródo, [#n#e##ra] ~ nérà), priebalsių

kietinimas tam tikrose pozicijose ([l#u#r##] ~ žiūriù, [n#v a l #u#j#] ~ nuvažiúoju), dzūkiškai tęsiamos intonacijos ir kt. Kitas pavyzdys – jaunosios kartos (apie 30 metų) seniūnijos darbuotoja, kurios abu tėvai kilę iš Pilviškių, taria daug įtemptesnius, uždarus balsius è, o, suvalkiečiams būdingas ryškesnes priegaides ir kt. Lapių apylinkėse vartojamas netarminės kalbos variantas vienalytiškesnis – jame beveik nejuntama išlaikytų tradicinių šnektų bruožų. Kalbos atžvilgiu išskirtinė yra Vandžiogalos seniūnija. Čia iki šiol aktyvios kita- kalbės bendruomenės (rusų sentikių Ibėnų kaime, lenkų – pačioje Vandžiogaloje), kalbinė situacija vertintina kaip trikalbė – skirtingose situacijose vartojamos lietuvių, lenkų, rusų kalbos. Surinktų duomenų (ypač kapinių paminklų įrašų) analizė parodė, jog vietinė lenkų kalba buvo vartota dar platesniame areale, negu nurodoma lenkų tarmiu, kauno regione.

2. Kauno rajono šnektų fonetikos ypatybių iliustracija *Tarmyne*: transkribuoti tekstai

Anksčiau aptartas tyrimas atskleidė, kad Kauno rajono kalbiniam kraštovaizdžiui būdingi įvairūs daugiasluoksniškumo aspektai: areale fiksuojami kelių tradicinių šnektų požymiai, tradicinių tarpusavio ir naujųjų tarminių darinių sąveika, sociokul- tūrinių (pvz., urbanizacijos, ekonominės ir kultūrinės plėtros) veiksnių įtaka kalbinių variantų raidai, daugiakalbystės apraiškos ir kt. Šie procesai aktualūs daugeliui lietuvių šnektų, todėl Kauno rajono kalbinės įvairovės pagrindu sukurti *Tarmyno* įrankiai ir sprendimai bus aktualūs viso lietuvių kalbos ploto tyrimams.

Vienas iš kalbinio variantiškumo eksplikacijos *Tarmyne* būdų – garso įrašų iliustracija išsamia fonetine transkripcija (TFA) užrašytais tekstų fragmentais. Kauno rajono kalbinių variantų garsyno pagrindu sukurtas transkripcijų pateikimo modelis, kuriuo naudojantis bus iliustruojami visi duomenų bazėje esantys garso įrašai.

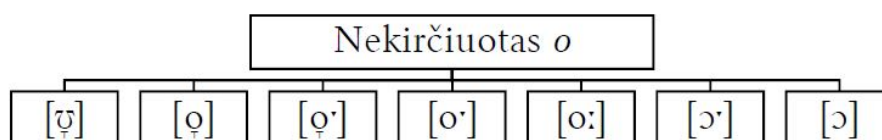
Siekiant objektyviai atskleisti kalbinę Kauno rajono įvairovę, pirmuoju transkripcijų rengimo etapu nustatyti garsiniai tarminiai atitikmenys, vartojami konkrečiame LKA punkte. Išanalizavus įvairių laikotarpių tarminius įrašus ir apibendrinus šnektų tyrimus, kiekvienam Kauno rajono LKA punktui sukurti išsamūs tarminių garsų rinkiniai (žr. 2 lent.).

2 lentelė
Vareikonių punkto (LKA470) tarminiai atitikmenys

BK garsas	Tarminiai atitikmenys	Pastabos
Vokalizmo ypatybės		
Kirčiuoti kamieno [ɪɛ], [ʊɔ] [1'stɔɪɛstas], [1'dʊɔnɔ]	[ɪɛ], [ʊɔ]	
Nekirčiuotas kamieno [ɪɛ] [ɔɪɛ'nɛ:lɪs]	[ɛ]/[æ]	dažnas, įprastas tradicinei tarmei
	[ɪɛ]	dažnas, daugiau vartojamas jaunesniųjų
	[ɐ]	retas
	[i]	labai retas
Nekirčiuotas kamieno [ʊɔ] [pʊɔ'dokas]	[u]	dažnas, įprastas tradicinei tarmei
	[ʊɔ]	dažnas, daugiau vartojamas jaunesniųjų
	[ɔ]	retas
BK garsas	Tarminiai atitikmenys	Pastabos
Vokalizmo ypatybės		
Nekirčiuoti nosinės kilmės kamieno ir atvirosios galūnės [ɑ:], [ɛ:] [ʒɑ:'sɪs], [tɛ:2'sɛv], [1'tɛ:vɑ:], [1'la:pɛ:]	[ɑ], [æ]/[ɛ]	dažni, įprasti tradicinei tarmei
	[ɑ:], [æ:] / [ɛ:]	reti, dažniau pasitaiko jaunesniųjų kalboje
	[ɑ:], [æ:] / [ɛ:]	labai reti, gali pasitaikyti tik atskirais atvejais
Tvrtagaliai kamieno [ɐn], [ɐm] [2'reŋ'ka:], [2'kɐm'pas]	[ɐn], [ɐm]	dažni, įprasti tradicinei tarmei
	[ɑn], [ɑm]	labai reti, pasitaiko tik atskirais atvejais
	[ɑn], [ɑm]	labai reti, pasitaiko tik dėl kontaktų su lenkakalbiais
Kirčiuotas kamieno ir galūnės [e:] [1'tɛ:vɑs], [kɛ:2'dɛ:]	[e:]	dažnas, įprastas tradicinei tarmei
	[ɛ:]	labai retas
	[iɛ:] (šiek tiek sudvibalsintas)	labai retas, pasitaiko tik dėl kontaktų su lenkakalbiais

Fragmentas, sudaryta straipsnio autorės.

Rinkiniuose sudėti visi balsių ir priebalsių tarminiai atitikmenys, taip pat prozo- diniai vienetai, galintys pasitaikyti iliustruojamame punkte. Pirmiausia pateikiami dažniausi ir / ar tradicinei šnektai būdingiausi garsai, toliau – retesni ir naujesni, komentuojamos jų vartosenos ypatybės (atsiradę dėl kontaktų su kitakalbiais gy- ventojais ir pan.).

4 pav

Nekirčiuoto balsio o atitikmenys Kauno rajono šnektose (sudaryta straipsnio autorės)

Iš pirmo žvilgsnio Kauno rajono tarminė situacija gali pasirodyti palyginti nesudėtin- ga, tačiau atskirų pozicijų garsų įvairovė ganėtinai didelė (žr. 4 pav). Konkretaus punkto garsų susisteminimas leidžia tyrėjui tiksliau užrašyti transkribuojamą tekstą, išvengti subjektyvaus žymėjimo. Tokias schemas numatyta parengti visiems LKA punkтам.

3. Tarminių ypatybių vartojimo dažnių anketa – Kauno rajono fonetikos ypatybių eksplikacijos įrankis *Tarmyne*

Susisteminti tarminių atitikmenų rinkiniai labai pravartūs ne tik transkribuojant įrašų fragmentus, bet ir pildant *Tarmyno* anketas, klausimynus. Vienas iš svarbiausių įrankių, sukurtų Kauno rajono variantiškumo pagrindu, – *Tarminių ypatybių vartojimo dažnių anketa* (TYVDA). Tai ArcGIS platformos apklausų programėle Survey123 sukurtas universalus, sistemiškas ypatybių rinkimo ir analizės klausimynas⁸.

Kauno rajono šnektoms pritaikytas pradinis klausimyno modelis, ištestavus ir patobulinus pagal kokrečių LKA punktų ypatybes, vėliau buvo išplėstas ir dabar anketos turinys apima visas lietuvių kalbos patarmes. Vėlesniuose duomenų analizės ir vizualizacijos etapuose bus galima matyti ypatybių paplitimo, vartojimo dažnio ir kaitos tendencijas. Klausimyną sudaro penkios dalys: *Vokalizmo ypatybės. kirčiuoti balsiai. Vokalizmo ypatybės. nekirčiuoti balsiai. Vokalizmo ypatybės. dvigarsiai. Konsonantizmo ypatybės ir Prozodijos ypatybės*.

Kiekvieną TYVDA dalį sudaro klausimai, iliustruojantys tarmių ir patarmių skiriamąsias ir kitas svarbesnes, atskiroms patarmėms būdingas, ypatybes. Klausimai išdėstyti sistemiškai, einant nuo didesnės diferencinės vertės (skiriančių didesnius tarminius vienetus) prie mažesnės. Pavyzdžiui, TYVDA kirčiuotų balsių dalyje pradžioje pateikiami klausimai, apimantys tarmių (aukštaičių ir žemaičių) ir patarmių / patarmių grupių (vakarų, pietų ir rytų aukštaičių) skiriamąsias ypatybes (kirčiuoti kamieno *ie*, *uo*; kirčiuoti *a*, *ę*), pabaigoje – tik panevėžiškių ir širvintiškių patarmes skirtumus (balsių *a*, *e* ir *i*, *u* redukciją galūnėse). Prie klausimo pateikiama po vieną TFA rašmenimis transkribuotą bendrinės kalbos pavyzdį, iliustruojantį anketuojamą ypatybę (žr. 5 pav.).

5 pav.

TYVDA kirčiuotų balsių dalies fragmentai (sukurta straipsnio autorės)

Išskleidus klausimą, jame atskirose eilutėse randami fonetiniai atitikmenys, vartojami lietuvių patarmėse. Pildant anketą, pažymimi visi tiriamojoje vietovėje užfiksuoti tarminiai garsai. Remiantis esminiais lietuvių tarmėtyros veikalais (Zinkevičius 1966; LKT, 1970; LKA, 1982; LKTCh, 2004 ir kt.), stengtasi sudėti visus galimus tradicinių patarmių garsus, tačiau klausimo pabaigoje tyrėjui yra galimybė ir įrašyti kitą, nepatekusį į sąrašą, fonetinį vienetą. Viena iš svarbiausių klausimyno funkcijų – galimybė fiksuoti ne tik tarminių ypatybių paplitimą, bet ir

vartojimo dažnį, naudojant modifikuotą Likerto skalę (Jamieson, 2005; Croasmun, Ostrom, 2011) (žr. 5 pav.). Ateityje *Tarmyno* įrankiais bus galima atlikti įvairiapjūvę geoer- dvinę kalbinių duomenų analizę.

Išvados

Kauno rajono vietinių kalbinių variantų analizė atskleidė ryškų horizontalųjį ir vertikalųjį kalbinio ploto susiskaidymą. Analizuotoje teritorijoje skirtingi keturi kal- biniai arealai, charakterizuojami tradicinių šnektų tąsa, kelių tarminių ir / ar kalbinių variantų koegzistavimu, sociokultūrinių-ekonominių procesų įtaka.

Kauno rajono kalbinio variantiškumo pamatu laikytinos tradicinės vakarų aukš- taičių kauniškių ir šiauliškių šnektos, jų ypatybių apraiškų užfiksuota daugelyje tirtų vietinių bendruomenių. Tarmiškiausios ir geriausiai išlaikiusios senąjį kalbinį klotį vietovės lokalizuojasi vakarinėje rajono dalyje, tokiomis laikytinos Čekiškės, Zapyškio, Vilkijos apylinkių seniūnijos. Labiau urbanizuotose bendruomenėse vartojamas kalbinis variantas įvertintas kaip bendrinė ar netarminė kalba, tai arčiau Kauno miesto esančios seniūnijos.

Daugelyje tirtų vietovių greta vienas kito vartojami keli tarminiai variantai. Jų koegzistavimas dažniausiai nulemtas XX a. antrosios pusės migracijos procesų, kai dėl socioekonominės plėtros į Kauno rajoną aktyviai kėlėsi ar buvo atkelti įvairių regionų gyventojai. Šiaurietinė Kauno rajono dalis ne tik keliatarmė, čia kalbiniai variantai charakterizuojami ir daugiakalbystės procesų išdavomis. Iki šiol areale aktyvios lenkų ir rusų sentikių bendruomenės.

Daugiasluoksnis Kauno rajono kalbinis variantiškumas reprezentuoja daugelyje lietuvių patarmių vykstančius procesus (senųjų šnektų tąsą, jų kaitą, kelių kalbinių sistemų konvergenciją, konkurenciją ir pan.), todėl jo pagrindu sukurtas *Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenų bazės*, arba *Tarmyno*, modelis apima viso lietuvių kalbos ploto kalbinį turinį, jo įrankiai funkcionalūs tiriant bet kurio pasirinkto arealo kalbinį variantiškumą.

Agnosce

Projektą „Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenyno modelio sukūrimas“ (2020–2021, vadovė dr. Agnė Čepaitienė) remia Valstybinė lietuvių kalbos komisi- ja iš Valstybinės kalbos vartojimo, norminimo ir sklaidos programos lėšų. Straipsnyje aptariamas tyrimas taip pat atliktas šio projekto lėšomis

References

Aliūkaitė, D., Jaroslaviene, J., Meiliūnaitė, V., 2014. Teoriniai medžiagos rinkimo pagrindai. Anketų (klausimynų) sudarymo principai. In: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: leidykla „Briedis“, p. 49–62.

- Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D., 2014. Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. In: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: leidykla „Briedis“, p. 29–47.
- Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D., Čepaitienė, A., Geržotaitė, L., 2017. *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu. variantų ir vietų vaizdiniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- ArcGIS – *The mapping and analytics platform*. Available at: <https://www.esri.com/en-us/arcgis/about-arcgis/overview>
- ArcGIS Online – *Mapping and analysis. location intelligence for everyone*. Available at: <https://www.esri.com/en-us/arcgis/products/arcgis-online/overview>
- ArcGIS Survey123 – *Smarter forms, smarter data collection*. Available at: <https://www.esri.com/en-us/arcgis/products/arcgis-survey123/overview>
- Bakšienė, R., 2019. Dėl lietuvių tarmių priegaidžių žymėjimo TFA simboliais. *Linguistica Lettica*, 27, p. 7–26. Prieiga: <https://vb.lki.lt/object/elaba:34291296> > MAIN [Žiūr. 2020 12 03].
- Bakšienė, R., Čepaitienė, A., 2017. Tarptautinės fonetinės abėcėlės taikymo lietuvių tarmių garsams galimybės. *Baltistica*, 52 (1), p. 105–135. Prieiga: <http://www.baltistica.lt/index.php/baltistica/article/view/2303/2270> [Žiūr. 2020 12 03]. <https://doi.org/10.15388/Baltistica.52.1.2303>
- Croasmun, J. T., Ostrom, L., 2011. Using Likert-Type Scales in the Social Sciences. *Journal of Adult Education*, 40 (1), pp. 19–22. Available at: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ961998.pdf> [Žiūr. 2020 12 11].
- Geržotaitė, L., 2012. Pietinės vakarų aukštaičių šiauliškių šnektos: geolingvistinis aspektas ir jo interpretacijos. *Acta Linguistica Lithuanica*, 67, p. 156–174. Prieiga: <http://journals.lki.lt/actalinguistica-lithuanica/article/view/986/1076> [Žiūr. 2020 11 25].
- Geržotaitė, L., 2017. Geolingvistinis Babtų apylinkių šnektų tyrimas. In: *Babtai*. Vyr. red. ir sud.
- D. Šniukas. Vilnius: leidykla „Versmė“, p. 1290–1299.
- Geržotaitė, L., 2019. Bendrinės lietuvių kalbos vaizdinių kalbinio standarto plote tyrimas: vienos Kauno rajono gimnazijos atvejis. *Lietuvių kalba*, 13, p. 1–18. Prieiga: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/278> [Žiūr. 2020 11 21].
- IPA, 2020. *International Phonetic Alphabet*. Available at: <https://www.internationalphoneticalphabet.org/>
- Jamieson, S., 2005. Likert Scales: How to (ab) Use Them. *Medical Education*, 38 (12), pp. 1217–1218. Available at: https://www.researchgate.net/publication/8160021_Likert_Scales_How_to_ab_Use_Them#fullTextFileContent [Žiūr. 2020 12 11]. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2929.2004.02012.x>
- KALBŲ ŽEMĖLAPIS, 2013. *Kalbos Lietuvos miestuose*. Sociolingvistinis žemėlapis. Prieiga: <http://www.kalbuzemelapis.flf.vu.lt>
- Karaś, H., 2002. *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa-Puńsk: wydawnictwo „Auśra“.
- Kazlauskaitė, R., 2005. *Šiauliškių patarmės pietinių šnektų tekstai ir komentarai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

- KRS.lt – *Kauno rajono savivaldybė*. Prieiga: <https://www.krs.lt/savivaldybe/rajonas/zemelapis/> Lenkutarmes.lt, 2016. *Lietuvos lenkų tarmės*. Red. K. Rutkovska. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- LKA, 1977. *Lietuvių kalbos atlasas*. T. I. *Leksika*. Ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: leidykla „Mokslas“. LKA, 1982. *Lietuvių kalbos atlasas*. T. II. *Fonetika*. Ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: leidykla „Mokslas“.
- LKA, 1991. *Lietuvių kalbos atlasas*. T. III. *Morfologija*. Ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: leidykla „Mokslas“.
- LKT, 1970. *Lietuvių kalbos tarmės. chrestomatija*. Red. E. Grinaveckienė, K. Morkūnas. Vilnius: leidykla „Mintis“.
- LKTCh, 2004. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Meiliūnaitė, V., 2014. Optimizuoti „Lietuvių kalbos atlaso“ punktai: žemėlapis ir komentarai. In: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės. geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: leidykla „Briedis“, IV žemėl. ir komentaras.
- Meiliūnaitė, V., Mikulėnienė, D., 2014. Trinaris optimizacijos modelis: punktų gyvybingumo laipsniai. In: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės. geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: leidykla „Briedis“, p. 124–128.
- Mikulėnienė, D., 2016. Multimodalusis tarmėtyros modelis: vietinės lenkų kalbos variantiškumo lietuvoje tyrimo galimybės. In: *Lietuvos lenkų tarmės*. Elektroninis leidinys. Red. K. Rutkovska. Vilnius: Vilniaus universitetas. Prieiga: <http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/>
- Mikulėnienė, D., 2018. Dėl antrinių dialektų formavimosi ir raidos. In: *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos 5*. Sud. R. Bakšienė, N. Morozova. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 11–24.
- Mikulėnienė, D., 2020. New Trends in Lithuanian Dialectology: Multimodal Research Model. *Acta Linguistica Lithuanica*, 82, pp. 11–33. Prieiga: <http://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/1022/1397> [Žiūr. 2020 12 07]. <https://doi.org/10.35321/all82-01>
- Salys, A., 1992. *Raštai*. T. 4. *Lietuvių kalbos tarmės*. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija. Rutkovska, K., 2014. Lenkų kalbos paplitimas ir vartojimo ypatumai. In: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: leidykla „Briedis“, p. 216–227.
- Rutkovska, K., 2016. Dabartinė Lietuvos lenkų tarmių būklė. In: *Lietuvos lenkų tarmės*. Elektroninis leidinys. Red. K. Rutkovska. Vilnius: Vilniaus universitetas. Prieiga: <http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/> [Žiūr. 2020 11 04]. Tarmės.lt – Prieiga: www.tarmes.lt.
- VAKKKA, 2005. *Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai*. Sud. R. Bacevičiūtė, D. Mikulėnienė, V. Salienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- VAS, 2007. *Vakarų aukštaičiai šiauliškiai*. Sud. R. Kazlauskaitė, L. Lapinskienė, R. Bacevičiūtė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Zinkevičius, Z., 1966. *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: leidykla „Mintis“.

Zinkevičius, Z., 1994. *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Notes

- 1 Ekspedicijose dalyvavo Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro mokslininkai (vadovė prof. dr. (HP) Danguolė Mikulėnienė), jas iš dalies finansavo Kauno rajono savivaldybė. Aplankytos visos Kauno rajono seniūnijos, surinkta garso ir vaizdo kalbinių duomenų.
- 2 Informantų skirstymas kartomis šaltiniuose varijuoja priklausomai nuo įvairių veiksnių: tyrimo tikslo, metodikos, tiriamųjų demografinių ypatybių ir kt. Šiame tyrime laikytasi kiek modifikuotos (vyresniąja karta laikomi pateikėjai ne nuo 50, bet nuo 60 m.) Lietuvos geolingvistų priimtos kartų tipologijos (plg. Aliūkaitė, Jaroslavičienė, Meiliūnaitė, 2014, p. 55–56).
- 3 Projektas vykdytas visuotinės dotacijos lėšomis (kodas Nr. VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028), vadovė prof. dr. (HP) Danguolė Mikulėnienė; plačiau žr. Tarmės.lt.
- 4 TFA ženklus, naudojamus lietuvių tarmių garsams žymėti, žr. Bakšienė, Čepaitienė, 2017, p. 105–135; Bakšienė, 2019, p. 7–26.
- 5 Paveiksle prie linijų esantys skaičiai žymi LKA, 1982 žemėlapių numerius; punktyrine linija pažymėta orientacinė Kauno rajono lokalizacija.
- 6 Arealai pavadinti sąlygiškai, pagal didesnes gyvenvietes, turinčias daugiausiai būdingų bruožų.
- 7 Senųjų vietinių gyventojų ekspedicijų metu pakalbinti beveik nepavyko, pvz., Linksmakalnio seniūnijoje sutiktas tik vienas ten gimęs vyresniosios kartos atstovas.
- 8 Survey123 apklausas galima pildyti bet kurioje geografinėje vietovėje, bet kuriuo laiku, įvairiais mobiliaisiais įrenginiais, duomenis galima kaupti ir nesant interneto ryšio, vėliau juos perduoti į ArcGIS portalą (žr. ArcGIS Survey123). Tai labai patogu, atliekant dialektologinius lauko tyrimus.